

PROGRAM- ÉS ABSZTRAKTFÜZET

A MAGYAR
HOLOKAUSZTKUTATÁS
LEGÚJABB EREDMÉNYEI
KONFERENCIA

Budapest Főváros Levéltára
2022. október 19–20.

CLIO INTÉZET

PROGRAM

2022. október 19. szerda

08:50–09:00: megnyitó

09:00–10:30: Zsidótörvények (Szekcióvezető: Fóris Ákos)

Bajcsi Ildikó: Jaross Andor és a zsidókérdés az 1938-as első bécsi döntést követően (Clio Intézet, kutató)

Lugosi András: „Vegyen téged oltalmába a Felsőház!” – A harmadik zsidótörvény parlamenti vitája, különös tekintettel a fajgyalázás fogalmának a magyar büntetőjogba való bevezetésére (Budapest Főváros Levéltára, főlevéltáros)

Pritz Pál: Zsidópolitika a Kállay-kormány idején (történész, az MTA doktora)

10:45–12:15: Embermentés (Szekcióvezető: Bödők Gergely)

Kelbert Krisztina: Apa–fiú kapcsolat a holokauszt idején dr. Bencze József orvos kéziratosa memoárjában (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Történettudományi Osztály, muzeológus, osztályvezető)

Tulok Péter: Üldözöttből embermentő – Az örmény-magyar Ara Jeretdzian élete (Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala, tudományos kutató)

Szabó Krisztián: A történeti hálózatelemzés lehetőségei a holokauszt-kutatásban Ara Jeretdzian embermentő hálózata (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Armenológiai Tanszék, doktorandusz)

12:15–13:15: Ebédszünet

13:15–14:45: Deportálások (Szekcióvezető: Végső István)

Bojtos Gábor: Egy pofontól a tömeggyilkosságig. Egy házaspár elembertelenedési stációi, 1941–1944. (Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, főlevéltáros)

Gellért Ádám: Vasúti értekezletek – az 1944-es deportálások technikai lebonyolítása (Clio Intézet, kutató)

Jeszenszky Géza: Mítosz-e a deportálások 1944. július 6-i leállítására? (Corvinus Egyetem, egyetemi magántanár)

15:00–16:30: Közigazgatás, 1944 (Szekcióvezető: Fóris Ákos)

Lőrincz Andrea: „*Mi pedig, lefogyva, fáradtan vonszoljuk magunkat a város felé – meg akarjuk tudni, hogy most már mit ér a nevem, mert mi abból szeretnénk megélni.*” – Egy zsidó színész úttya a családi Kleintől a hamis iratok Vargájáig (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyarország Doktori Program, doktoranda)

Urbancsok Zsolt: Közigazgatás, rendvédelem, zsidó kérdés A „zsidókérdés megoldásának” mechanizmusa Makón, 1944-ben (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára, Makó, osztályvezető)

Végső István: Egy vidéki zsidó tanács a célkeresztben – Dr. Práger József és társai ügye (Clio Intézet, kutató)

16:45–18:15: Módszertan, elmélet (Szekcióvezető: Gellért Ádám)

Csunderlik Péter: Az 1919-es „zsidódiktatúra” érve a numerus clausus nemzetgyűlési vitájában (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, egyetemi adjunktus; Politikatörténeti Intézet, tudományos munkatárs)

Bolgár Dániel: A zsidó siker (és kudarc) megalkotása. A zsidók és nem zsidók közti egyenlőtlenségek új elmélete (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, egyetemi adjunktus)

Kovács Tamás: Változó idők, változó kutatási módok (Nemzeti Közszerződési Egyetem, Rendészettudományi Kar, Rendészetelméleti- és történeti tanszék, egyetemi docens)

18:30–20:00: Kerekasztal-beszélgetés (Moderátor: Gellért Ádám)

2022. október 20. csütörtök

09:00–10:30: Két világháború közötti időszak (Szekcióvezető: Bödök Gergely)

Fazekas Csaba: A szélsőjobboldal kereszténység-értelmezése az 1920-as években (Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete, egyetemi docens)

Fejes Katalin: Kiszorítás és fennmaradás – A zsidó tulajdonban lévő pesti divatszalonok társadalmi kapcsolatai a Horthy-korszakban (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Doktori Iskola Interdiszciplináris program, doktoranda)

Ivánfi Miklós: „Protezsálom, de nem szívesen!” Földrajztudomány és antiszemizmus a két világháború közötti Magyarországon (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyarország Doktori Program, doktorandusz; Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanító- és Óvóképző Kar, Társadalomtudományi Tanszék, egyetemi tanársegéd)

10:45–12:15: Háború, atrocitások (Szekcióvezető: Gellért Ádám)

Fóris Ákos: A megszállt ukrán területek zsidó lakossága és a Honvédség a Szovjetunió elleni háború első hónapjaiban (Clio Intézet, kutató; Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, egyetemi tanársegéd)

Pap Eliza: Klima József és társai bűnügye Újpesten. Fókuszban az Árpád út 77. rettegett nyilas pártszékháza (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Jelenkortörténeti és Összehasonlító Történettudományi Doktori Program, doktoranda)

Csapody Tamás: A cservenkai exhumálások története (Simmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézet, habilitált egyetemi docens)

12:15–13:15: Ebéd

13:15–14:45: Zsidó vagyon (Szekcióvezető: Végső István)

Győrfi Gergely: Az izraelita tulajdonban álló üzemek és üzletek zár alá helyezése Kaposváron a német megszállást követően (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, doktorandusz)

Kosztjó Gyula: „Mutassa meg, hová tette a pénzét!” Zsidók készpénzének elkobzása Kárpátalján 1944-ben (Clio Intézet, kutató; Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs Szatmár Bereg Megyei Levéltár, levéltáros)

Szőke Richárd: A vidéki zsidóság és a sport kapcsolata: a Berettyóújfalui Sport Egylet két világháború közötti története (Bihari Múzeum, Berettyóújfalu, történész-segédmuzeológus)

15:00–16:30: Sajtó és egyház (Szekcióvezető: Bajcsi Ildikó)

Jakab Attila: A Horthy-korszak sajtókutatásának szerepe a társadalomtörténetben (Holokauszt Emlékközpont, kutató)

Róbert Péter: Holokauszt és magyar sajtó (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, nyugalmazott egyetemi docens)

Bacsó Benjámín: Kisegyházak és a holokauszt (Baptista Teológiai Akadémia, tanársegéd)

16:45 –18:15: A holokauszt emlékezete (Szekcióvezető: Olosz Levente)

Mezei Hanna: A zsinagógák szerepe a holokauszt emlékezetben – a rákoshegyi zsinagóga példája (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, doktoranda)

Venyercsán Dávid: A szükséges hiány – A zsidóság elfelejtésének traumatikus motívuma Fejes Endre Rozsdatemető című regényében (Pécsi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola, doktorandusz)

Izsák-Somogyi Katalin: A magyar holokauszt az emlékeztető törvények tükrében (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, doktoranda)

ZSIDÓTÖRVÉNYEK

Bajcsi Ildikó

Clio Intézet, kutató

Jaross Andor és a zsidókérdés az 1938-as első bécsi döntést követően

Az előadás Jaross Andor zsidókérdésben elfoglalt álláspontjával foglalkozik az első bécsi döntést követően. A két világháború közötti időszakban önmagát „demokratiként” definiáló felvidéki politikusnak ugyanis a csehszlovák érában nem voltak zsidóellenes megnyilvánulásai. A Magyar Nemzeti Párt egyik irányítójaként pedig számos felvidéki zsidóval dolgozott együtt a pártvezetésben. A visszatérést követően azonban Jaross zsidókérdésben elfoglalt álláspontja gyökeres fordulatot vett. A felvidéki miniszterre kinevezett politikus Imrédy Béla egyik legfőbb szövetségesevé vált. A kormányfőt pedig nemcsak „csodás forradalma” megvalósításában, de antiszemita állásfoglalásában is követte. Ezt mutatta, hogy a felvidéki sajtóban 1938 decemberétől burjánzottak azok a zsidóellenes cikkek, amelyeket Jaross fogalmazott meg a felvidéki társadalom befolyásolása céljából. Mindemellett az általa vezetett Egyesült Magyar Párt (a közbeszédben Felvidéki Magyar Párt) programjában kezdettől fogva beiktatta a zsidókérdés törvényi alapú rendezésének az igényét, vagyis a zsidóság jogainak a további korlátozását. Jaross tehát pártja nagyrészeivel együtt támogatta a második zsidótörvény beiktatását, amely a zsidókérdés rendezését helyezte kilátásba. Mindeközben azt is fontos megemlíteni, hogy a felvidéki miniszter az általa kezdetől fogva „faji” alapon tárgyalt zsidókérdésben elsősorban a nemzeti szempontokat helyezte előtérbe. A felvidéki zsidóságot pedig elsősorban a nemzetileg „hűtlen” zsidósággal azonosította. Ugyanakkor kezdetől fogva megjelent nála a differenciált elbírálás elve, vagyis annak a néhány felvidéki zsidónak a megkülönböztetése, akik a csehszlovák időszakban hűségesek maradtak a nemzethez. Jaross azt is elérte, hogy a második zsidótörvény egyik végrehajtási szakaszába az ún. kivételes bánásmód elvét beiktassák, és azt a nemzetileg hűséges zsidókra alkalmazzák. Azonban a mentesítések mindössze 150 személyt érintettek, s nagyon sok téren továbbra is diszkriminatív intézkedéseknek voltak alávetve a kivételezett személyek, illetve azok családtagjai. Nem beszélve arról, hogy mentesített felvidéki zsidó személyeket sok esetben a befolyásos és gazdagabb zsidó személyek, mintsem a nemzetileg hűséges zsidók adták.

Lugosi András

Budapest Főváros Levéltára, főlevéltáros

„Vegyen téged oltalmába a Felsőház!” – A harmadik zsidótörvény parlamenti vitája, különös tekintettel a fajgyalázás fogalmának a magyar büntetőjogba való bevezetésére

A holokausztkutatók csak az utóbbi évtizedben fedezték fel egyáltalán a fajgyalázás, magyar kontextusban pedig az ún. harmadik zsidótörvény problémáját. Míg a foglalkozási és gazdasági diszkrimináció kérdései jól ismertek ma már a történetileg művelt nem szakmai közönség relatíve széles köreiből is, addig a fajgyalázás nemzetiszocialista büntetőjogi kategóriának a bevezetése a Harmadik Birodalom megszállása és/vagy befolyása alá került európai államokban még ma is gyakran elsikkad a jog- és vagyonfosztás korszakának és a végső megoldás történetének vizsgálata között. A magyar 1941. évi XV. törvénycikket, amely első változatában még nem tartalmazta a fajgyalázásról szóló passzust, a Magyar Országgyűlés a Képviselőház és a Felsőház közötti súlyos viták és némi alkotmányvétség elkövetése után 1941 júliusának végén fogadta el, s mintegy befejezte a zsidóság „jogi gettósításának” folyamatát, ahogy azt Maróthy Károly nyilas képviselő a Parlamentben is megfogalmazta kívánalomként a fizikai gettó létrehozását megelőzően.

Miért került be a normaszövegnek a Képviselőház által elfogadott első verziójának Felsőházi megváltoztatása után a törvényjavaslat szövegébe a fajgyalázásnak az 1934-es *A német vér és becsület védelméről* szóló, a nürnbergi pártnapokon elfogadott „törvényből” ismert kategóriája az 1941-es, a polgári házasság 1894. évi XXXIII. törvénycikkből szabályozásának módosításáról szóló törvényjavaslatba? Tudjuk-e, hogy kik és mikor illesztették a javaslatba, mielőtt a Képviselőház, majd a Felsőház plenáris ülése elé került újra? Tudjuk-e, hogy miért került bele a szavazásra bocsátott végső változatba? Tényleg alkotmányellenes volt-e egy a polgári házasságot szabályozó javaslatba egy házasságon kívüli, azaz a zsidónak minősülő férfiak és nem zsidó nők közötti szexuális kapcsolat tilalmát tartalmazó paragrafust beszúrni? S miért büntették a német nácik fajgyalázás címén csak a férfiakat, és a nőket nem? S miért büntette a magyar fajvédelmi törvény 15. §-a csak a zsidó férfiakat, és a keresztény férfiakat nem? Miközben ezekre a kérdésekre keressük a választ, az előadásban azt is igyekszünk felvillantani, hogy milyen hatással volt a komoly konfliktusok után elfogadott jogszabály egyes budapesti zsidó-keresztény szerelmespárok tagjainak életére a felmentő ítélettől a börtönön át egészen az öngyilkosságig.

Pritz Pál
történész, az MTA doktora

Zsidópolitika a Kállay-kormány idején

Sem a saját korával, sem az utókorral Kállay Miklósnak nem volt, nincs szerencséje. Mintegy nyolc évtizede kormányozta a lehetőséghez, személyes adottságaihoz mérve sikeresen nehéz sorsú országunkat, a német gályához kötött sajkát, de nevéhez még manapság is kipusztíthatatlanul két – messze nem ártatlan – csacsiság tapad. 1. sikeresen járta – úgymond – a *kállai kettőst*. 2. azon törte folyton a fejét, hogy miképpen lehetne a háborúból *kiugranunk*.

Arról pedig, hogy a Wannsee-konferencia árnyékában nem csupán Magyarországon, hanem a németek megszállta Európában is – többségükben – a *magyar állampolgárságú zsidó születésűek* létükben a *magyar állam védte* biztonságban éltek, már alig hallható hangon szól csak az elbeszélés. A történész természetesen rögvest hozzáfűzi, hogy a túlélők mindeközben számos megaláztatás közepette pergették napjaikat. Patikamérleg-pontossággal elmondható, hogy magyarországi zsidó honfitársaink jelentős része 1944 késő tavasza, kora nyara heteiben megtörtént elszállítása a magyar állam és a magyarországi társadalom hatékony közreműködése nélkül nem volt keresztülvihető. A maroknyi német intézkedővel való gördülékeny együttműködést jelentős mértékben az a társadalmi klíma szökkentette szárba, amelyben 1938-tól rendre és – a volt, de nem különösebben jelentős – ellenállás után tető alá kerültek a zsidó származású honfitársaink létfeltételeit mindinkább megnyomorító törvények. Azok száma öt volt, s abból kettő a Kállay-kormány számláját terheli.

A történetírás és a történeti közgondolkodás kollektív emlékezet produktuma. A tárgyba vágó kollektív emlékezet pedig az istennek sem akar háromnál többről tudni. Tudományosan magasan pozicionáltaknál is lehet – isten bocsássa meg nekik – ilyesmit olvasni, szájukból hallani. Az előadás ezt a két törvényt taglalja.

EMBERMENTÉS

Kelbert Krisztina

Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Történettudományi Osztály, muzeológus, osztályvezető

Apa–fiú kapcsolat a holokauszt idején dr. Bencze József orvos kéziratosa memoárjában

A visszaemlékezések narratíváját középpontba helyező szakirodalmat régtől foglalkoztatja, hogy az apaság miért játszik viszonylag kis szerepet a holokauszt-túlélő férfiak elbeszéléseiben. Margarete Myers Feinstein *Absent Fathers, Present Mothers: Images of Parenthood in Holocaust Survivor Narratives* című 2007-es cikkében az apai viselkedésre való utalások csekély számát több tényező együttes hatásaként magyarázta. Természetesen vannak gyakran idézett művek, amelyek az apa és fiú kapcsolatot erőteljesebben ábrázolják, mint például Elie Wiesel *Az éjszaka* című munkája, ám tény, hogy rendkívüli fontossággal bírnak azok az újonnan felfedezett források, amelyek tovább árnyalják az apa–fiú kapcsolat változásait a holokauszt idején. Jelen előadásomban az apa–fiú kapcsolat alakulását, a túlélésért folytatott harcban való jelentőségét az Uraiújfaluból (Vas vármegye) deportált dr. Bencze József (1893–1970) orvos magántulajdonban lévő, kéziratosa, ezidáig publikálatlan memoárjában vizsgálom, amelyet a szerző közvetlenül a felszabadulás után írt. Az 1946-ban elkészült, 230 gépelt oldalt kitevő kéziratra – egy váratlan tragédia miatt – több mint 75 évig homály borult. Feldolgozása jelen pillanattal veszi kezdetét.

Tulok Péter

Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala, tudományos kutató

Üldözöttből embermentő – Az örmény-magyar Ara Jeretzián élete

Az előadás főhőse által beszélt nyelvek: örmény, török, magyar, latin, olasz, francia, angol. Kitanult szakmái: embermentő, szükségkórház-vezető, női szabó, hipnotizőr, keramikus, reklámszakember, jelmeztervező, zseníliaállatka-feltaláló, orchideatermesztő. Ara Jeretzián életéről nehéz lenne könnyen értelmezhető életrajzi szócikket kreálni. De hogy is lehetne lexikális nyelven visszaadni egy kacskaringós életút furfangos főszereplőjének tetteit? Ara Jeretzián Konstantinápolyból a nyilas párt ifjúsági szervezetén át jutott el a háború alatt létesített szükségkórházig, ahol az üldözötteket és a sebesülteket mentették. Sokan megalkudtak a totalitárius rendszerekkel, sokakat felőrölt régióinkban a 20. századi történelem vihara. Ara Jeretzián kilóg ebből a sorból. Ösztönösen óvakodott a politika közelségétől, de kész volt segíteni a rászorulókon, és igazságérzetétől vezérelve gúnyt űzni az ordas eszmékből. A Konstantinápolyban

született örmény bevándorló története elképesztő fordulatokban bővelkedő életút, hiteles keresztmetszete az abszurd 20. századi magyar történelemnek, amely számtalanszor állította próbatételek elé a hétköznapi embereket. Bár fiatal korában a nyilas párt közelébe sodródott, a háború alatt (régii ismeretségeit is felhasználva) mentette az üldözötteket és szervezte a sebesültek ellátását. Viszontagságai nem értek véget a világháborúval. A nyilasok és a németek után a háború végén a szovjetekkel, majd a kommunista magyar hatóságokkal került ellentétbe. Az egykori bevándorlót azonban számos szorult helyzetből kimentette találékonysága, amellyel mások nehézségeit is enyhíteni tudta.

Szabó Krisztián

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Armenológiai Tanszék, doktorandusz

A történeti hálózatelemzés lehetőségei a holokauszt-kutatásban Jeretzián Ara embermentő hálózata

Előadásom célja, hogy bemutassam: Jeretzián Ara milyen társadalmi hálózattal rendelkezett 400 ember megmentését lehetővé tevő tevékenysége során. A történeti hálózatelemzés segítségével ezt a hálózatot sikerült elemezni és így olyan személyeket sikerült név szerint azonosítani, akiket Jeretzián mentett meg a nyilas uralom és Budapest ostroma során. Továbbá sikerült felderíteni, hogy milyen, korábban nem ismert kapcsolatokkal rendelkezett a vizsgált embermentő és az általa mentett emberek. Az előadásban használt közösségi hálózatelemzés 1934-ben Jacob L. Moreno *Who shall survive?* című munkájával született meg. A módszert embermentő tevékenység elemzésére először Marten Düring használta 2015-ben *Verdeckte soziale Netzwerke im Nationalsozialismus* címmel megjelent művében, amiben bemutatta a zsidókat mentő németek titkos hálózatának felépítését Berlinben a második világháború alatt. Az előadásom forrásául szolgál a résztvevők háború utáni visszaemlékezései illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelt források.

DEPORTÁLÁSOK

Bojtos Gábor

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, főlevéltáros

Egy pofontól a tömeggyilkosságig. Egy házaspár elembertelenedési stációi, 1941–1944

O.S. szolnoki törvényszéki bíró 1941-től különösebb kifogások nélkül végezte munkáját. 1942-ben ismerkedett meg végzetével, P.M. mixernővel. Házasságuk után O. már nem tért vissza az alföldi megyeszékhelyre. A zsinagógával szemben álló Dohány utca 1/b. szám alatt lakó házaspár – a peranyag szerint – 1944. október 16-án SS katonákat és nyilasokat hívott a csillagos házba, ahol azok fél tucat embert kivégeztek. A házaspár férfi tagját 1945 elején agyonlőtték, női tagját halálra, majd életfogytiglani kényszermunkára ítélték.

Előadásomban a törvényszék iratai és a feleség elleni peranyag alapján kívánom bemutatni – amennyiben lehetséges – a „szép nyilas ál-démon” és férje motivációit és tevékenységét.

Gellért Ádám

Clio Intézet, kutató

Vasúti értekezletek – az 1944-es deportálások technikai lebonyolítása

1944 április-májusában több ún. vasúti értekezletre került sor Bécsben és Pozsonyban, ahol a magyarországi zsidóság deportálásával kapcsolatos vasúttechnikai és pénzügyi részletkérdéseket tárgyalták meg a német, magyar és szlovák vasúttársaságok, a különböző közbiztonsági és miniszteriális szervek képviselői. Újonnan feltárt levéltári iratok alapján ezeknek az értekezleteknek az időpontjait és az ott tárgyalt kérdéseket rekonstruálom. Egy konkrét deportálószerelvény vonatkozásában pedig a vasúti elszámolás pénzügyi/technikai részleteit mutatom be.

Jeszenszky Géza

Corvinus Egyetem, egyetemi magántanár

Mítosz-e a deportálások 1944. július 6-i leállítására?

Noha a kormányzó nevéhez kötött korszak egésze viták tárgya, a legélesebb nézeteltérés Horthy 1944-es magatartását övezi. A német megszállást követően az államfő sorsukra hagyta-e zsidó származású honfitársait, vagy 1944. júliusi fellépésével Budapest zsidó

származású lakosságának nagyobbik részét ő mentette meg a deportálástól, tehát a majdnem biztos haláltól? Csak a súlyosan elfogultak vonják kétségbe, hogy a Budapesten élő, vagy oda menekült, ott bujkáló jó negyedmillió zsidó származású magyar állampolgárnak a német haláltáborokba tervezett deportálását döntő mértékben Horthy kormányzónak az 1944. június 26-i koronatanácson kinyilvánított szava akadályozta meg, „*a sors különös iróniájaként a pesti zsidóság megmenekülésében végül is Horthyé a döntő érdem*” – írta a deportálást 14 évesen túlélő neves történész, Ránki György. Ha ezt akkor Horthy megtette, miért nem lépett korábban, miért nézte tétlenül a német megszállást követően a zsidóság alapvető életfeltételeit megszüntető rendeleteket, a vidéki zsidók gettókba terelését, majd túlzásúfolt marhavagonokban Auschwitzba és más német táborokba szállítását? Ha ennek megakadályozására akkor nem volt ereje, hatalma, hogyan tudott mégis lépni jó három hónappal később? Csak akkor jött volna rá, mi történik benne bízó honfitársaival? Az Auschwitzból megszökött és a szörnyűségekről részletes beszámolót készítő két szlovákiai zsidó tanúskodása készítette volna cselekvésre? Vagy a szövetségesek sikeres normandiai partraszállása, ami Németország vereségét már minden józan megfigyelő számára elérhető közelségbe hozta? Talán a nemzetközi tiltakozás, a pápa, a svéd király, az amerikai elnök figyelmeztetése, egyes magyar egyházi vezetők intelmei, a fenyegetés, hogy a háború után a történekekért felelősségre fogják vonni, ha nem állítja le a deportálásokat? E kérdésekre akar választ adni tervezett előadásom.

KÖZIGAZGATÁS, 1944

Lőrincz Andrea

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyarország Doktori Program, doktoranda

**„Mi pedig, lefogyva, fáradtan vonszoljuk magunkat a város felé – meg akarjuk tudni, hogy most már mit ér a nevem, mert mi abból szeretnénk megélni.” –
Egy zsidó színésznő útja a családi Kleintől a hamis iratok Vargájáig**

A holokauszt éve alatt született színészi ego-dokumentumok az önéletírások egy sajátos műfaját képviselik, hiszen nem csak a szerzők megélelt történeteit közvetítik, de a színpadról leparancsolt művészek számára a megélhetést is biztosították. A zsidó származású Fehér Lili, aki önmagát „a legcsúnyább pesti színésznőnek” tartotta, maga is kiadta autobiográfiáit (1943, 1945), amelyekből a jobboldali működtetésű Színész Kamara 1939-es felállításától az 1945-ben létrejött, baloldali ihletésű Magyar Színészek Szabad Szakszervezetének (MSzSzSz) megalakulásáig kalauzolja végig az olvasót élete viharain. Látni engedi a zsidóságot ért jogfosztó intézkedések mindennapi élet(é)re gyakorolt hatását, szakmai eltiltását, kilakoltatását, bujkálásának nyomorúságát, az újjáépítés „ürességét”, a névleges foglalkoztatás munkanélküliségét. 1945-ben demokratikus elvek mentén szerveződő MSzSzSz bár az elsők között igazolta, régi (Nemzeti) színháza nem vállalta vele a sorsközösséget – támogatás helyett elutasítást, munka helyett mellőzöttséget kapott; származását, származásával járó tapasztalatait, történeteit a színház, a társulat elutasította. Kilátástalanságának 1948-as öngyilkossága vetett véget.

Előadásomban Fehér Lili élettörténetének utolsó szeptén mutatom be a holokausztot meg- és túlélő (szín)művészek lehetőségeit és korlátait a mindennapi és a szakmai életbe való háború utáni integrálódásra. A mikro-és makroszintű léptékváltás során kiemelt figyelmet fordítok arra, hogy Fehér Lili, aki eltiltásával megszűnt sztár lenni, művészből civilé lényegült, s így helyzete egyszerre tükrözte a társadalomra gyakorolt befolyásuk folytán kiemelkedő helyzetben lévő művészek és az eseményeket egyénítve megélt „közemberek” életét – társadalmi, gazdasági, politikai kontextusban körvonalazódjon. A munka a kollektív biográfia és a pszichobiográfia módszereit ötvözi. A kutatás során a Magyar Színművészeti és Filmművészeti Kamara, illetve a MSzSzSz Budapest Főváros Levéltárában őrzött iratanyagát, a korszak(váltás) mind bal-, mind jobboldalhoz köthető sajtóorgánumait, például a Kamara lapját, a Magyar Színészetet, és a Szakszervezet fórumát, a Fényszórót, illetve az érintettek és környezetük ego-dokumentumait használom, amelyből elszenvedő és elnéző nézőpontok metszete rajzolódik ki. Fehér Lili önéletírásaiban érzékelhetően érvényesül zsidó származásából fakadó identitásválsága, az útkereséssel járó megküzdési stratégiái. Kiemelt szerepet kap

izraelita lelkiélete, vallásossága megélése egy olyan környezetben, amely annak ellehetetlenítésére törekedett. Kirajzolódik benne egy olyan asszony mindennapi küzdelme önmagával, aki nem csak mentálisan terhelt, de fizikai önmagát is gátlásosan szemléli, mert nem felel meg a korszak nőideáljának.

Urbancsok Zsolt

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára, Makó, osztályvezető

Közigazgatás, rendvédelem, zsidó kérdés A „zsidókérdés megoldásának” mechanizmusa Makón, 1944-ben

A magyarországi vészkorszak időszakát sokan, sokféle szempontból vizsgálták már. Előadásomban Csanád vármegye központi igazgatási és rendvédelmi szerveinek és vezetőinek 1944-es makói tevékenysége, ezen belül a „zsidókérdés megoldásában” betöltött szerepe áll (megyei igazgatás: főispáni és alispáni hivatal, városi igazgatás: polgármesteri hivatal, pénzügyigazgatás: makói pénzügyigazgatóság, rendvédelem: rendőrség és csendőrség szervezete és vezetése).

Az ország német megszállása után a zsidóság diszkriminációját, kifosztását, elkülönítését, majd deportálást végző hivatalos szervek számára a „zsidó ügyek” nem csak többletfeladatot jelentettek, hanem szükségessé tették az egymás közötti folyamatos kapcsolattartást és egyeztetést is. Az együttműködést helyi szinten a kooperáció mellett egyre erősödő konfrontáció jellemezte. A rendelkezésre álló forrásanyag felhasználásával ez a folyamat pontosan rekonstruálható.

A „zsidókérdés megoldása” egy több szakaszban zajló, sokrétű, összetett folyamat volt, amelyet megragadni csak a benne részt vevő tényezők együttes vizsgálatával lehet. Előadásomban elsősorban arra keresem a választ, hogy a német megszállás után hogyan idomult az igazgatási és rendvédelmi apparátus a megváltozott politikai helyzethez. Történtek-e személyi változások a közigazgatás és a rendvédelem különböző szintjein? Milyen formái voltak a kooperációnak és a kollaborációnak? A szervek döntéshozóinak volt-e mozgásterük, vagy csupán kényszerpálya érvényesült? Változtak-e, ha igen, mennyiben a zsidókat sújtó rendelkezésekkel kapcsolatos attitűdjeik 1944 márciusától a zsidó polgárok deportálásáig? Volt-e példa ellenállásra, valamint hogyan és milyen formában érvényesült a vizsgált szervek és vezetőik közötti kooperáció (konfrontáció)? Előadásom végén röviden kitérek arra is, hogy a háborút követően hogyan ítélték meg a kollaboráló szervek és vezetőik tevékenységét politikai és társadalmi szinten, illetve hogyan értékelték saját szerepüket az érintett személyek.

Végső István
Clio Intézet, kutató

Egy vidéki zsidó tanács a célkeresztben – Dr. Práger József és társai ügye

A kiskunhalasi Práger családban fennmaradt egy anekdota, miszerint 1945 után dr. Práger József ügyvédet, a helyi zsidó tanács egykori elnökét a hitközség tagjai közül egyesek le akarták lőni.

A nem rég feltárt népügyészégi, hitközségi anyagokból kiderült, hogy néhány túlélő a zsidó tanács (életben maradt) tagjainak felelősségre vonását követelte a második világháború után. Úgy gondolták, hogy a tanácstagoknak lehetőségük lett volna a szegedi gyűjtőtáborban készített „prominens” és a „nem prominens” listák összeállításánál többeket is megmenteni a gázkamráktól. Ezért 1945-től a kiskunhalasi holokauszt túlélők egy része Prágerék ellen fordult, és 1946-ban feljelentették őket.

A zsidó tanácsok szerepe a holokauszt kutatásban állandóan visszatérő, sok tabuval terhelt kérdés. A legfőbb dilemma ennek kapcsán: az együttműködés problematikája. Miért és milyen mértékben működtek együtt a megszálló német és a magyar hatóságokkal a gettósítás és a deportálás folyamatában? Mit tudhattak a gázkamrákról? Mi alapján állapították meg a kivételezettek, prominensek kategóriáit? Milyen szerepük volt a gyűjtőtáborokban a szelektálásoknál? Volt-e anyagi és egyéb hasznuk, mint tanácstagok? Másokkal szemben hogyan menekültek meg tanácstagok és a családjaik?

A szegedi gyűjtőtáborból elindított három transzport ügye is évtizedek óta tartó dilemmát okoz. A szakirodalom különbözőképpen értelmezi az eseményt, többféle számadattal, valamint nem egyértelmű előzményekkel és következményekkel írja le az ott történeteket. Hogyan menekült, menekülhetett meg számos prominens család, szemben a kevésbé tehetősekkel? Kik és hányan szállhattak fel a „strasshofi” szerelvény(ek)re a kiskunhalasiak közül?

Előadásomban igyekszem a felsorolt kérdéseken, a kiskunhalasi üldözöttek kálváriáján és egyéb vidéki zsidó tanácsok példáin keresztül bemutatni dr. Práger József és társai ügyét.

MÓDSZERTAN, ELMÉLET

Csunderlik Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, egyetemi oktató
Politikatörténeti Intézet, tudományos munkatárs

Az 1919-es „zsidódiktatúra” érve a numerus clausus nemzetgyűlési vitájában

Előadásomban előbb egy áttekintést adok a numerus clausus előtörténetéről, rámutatva arra, hogy mennyire leegyszerűsítő az a mai jobboldali nyilvánosságban szintén újra felbukkanó egykori ellenforradalmi érv, miszerint „az 1919-es kommün volt a zsidósággal kapcsolatos korlátozás oka”, noha valójában csak ürügy volt. Hogy aztán az ekképp kontextualizált 1920-as nemzetgyűlési hozzászólásokat elemezve rámutassak arra, miképp használták a liberalizmus következményeként felfogott és „zsidódiktatúraként” beállított Tanácsköztársaság torz emlékezetét a zsidó hallgatók kizorításának legitimálására. A numerus clausus 1920. szeptemberi vitája ugyanis diszkurzív lenyomata a „keresztény-zsidó” ellentéttel kapcsolatos percepciónak és a végül az „őrségváltás” gondolatában alakot öltő indulatoknak és törekvéseknek. Az 1919-es Tanácsköztársaság és a „zsidódiktatúra” toposza bár löketet adott az antiszemitizmusnak, de sem indoka, sem magyarázata nem volt a numerus claususnak, hanem csak a legitimációs diskurzusa egy olyan súlyosan diszkriminatív törvénynek, amelynek „okai” 1919 előtt találhatóak: az első világháború alatt élesedő középosztály-problémában, és a „zsidókérdés” ekkor kiterjedő diskurzusában.

A numerus clausus nemzetgyűlési vitáját feldolgozva egyértelmű, hogy arra a politikai elit is elsődlegesen a „zsidóság” visszaszorítását célzó törvényként tekintett, még ha a külpolitikai kényszerek miatt azt igyekeztek leplezni. Így a numerus clausust okkal nevezhetjük zsidótörvénynek, amelyet az 1919-es „zsidódiktatúra” toposzával igyekeztek igazolni. Hogy a Tanácsköztársaság vezetőségén belüli a „zsidó” felülreprezentáció felemlegetése mennyire nem a zsidók 1918–1919-es szerepvállalásából, hanem az 1919 utáni, a társadalmi javak újraelosztását az antiszemita ideológiával legitimálni akaró politikából adódott, az jelzi legtisztábban, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjának legradikálisabb híveinek számító rokkant katonákkal kapcsolatos Horthy-kori törvényhozási vitákban fel sem merült, hogy az 1918–1919-es pártszimpátiájuk miatt büntetni kéne őket. Tőlük ugyanis nem volt mit elvenni.

Bolgár Dániel

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Gazdaság- és Társadalomtörténeti
Tanszék, egyetemi adjunktus*

**A zsidó siker (és kudarc) megalkotása. A zsidók és nem zsidók közti
egyenlőtlenségek új elmélete**

Ma a zsidók a holokauszt miatt érdekesek. A holokauszt idején azonban az egyenlőtlenségek miatt voltak érdekesek. A zsidókérdés-vitának ugyanis az 1870-es évektől megváltozott a medre. Addig a vitában résztvevők a zsidókat egy rakás szerencsétlenségnek képzelték el, és a beilleszkedésük kilátásairól írtak derű- vagy borúlátó fogalmazványokat, a beilleszkedést pedig egy win-win típusú játszmának gondolták el: ha az egyik fél nyer, az nyereség a másiknak is. A megszülető antiszemita politikai mozgalmat ellenben nem vonzotta, sőt kifejezetten taszította a zsidók beilleszkedésének gondolata. A zsidókérdés lényegét számukra a zsidó térfoglalás jelentette, szóval a javak igazságtalannak tételezett egyenlőtlen eloszlása, a zsidó sikeresség elleni küzdelem izgatta őket. A térfoglalást zérus összegű játszmaként gondolták el, vagyis az egyik fél nyeresége a másik vesztesége. A Horthy-korszakban a zsidókérdés-vita térfoglalási verziója dominánssá vált. Ez volt az a nyelvi közeg, amiben a holokauszt megtörténhetett.

A zsidókérdés térfoglalási változata a társadalomtudományokat is feladat elé állította. Ebben a politikai – úgy értem, a világ megváltoztatására törekvő – beszédmódban ugyanis benne rejlett egy tudományos – vagyis a világ megismerésében bökkenőt jelentő – talány: mi a zsidó siker titka? Hogyan termelődtek a zsidók és nem zsidók közti egyenlőtlenségek?

A tudósok derekasan próbálkoztak megtalálni a választ. Több nagymúltú, befolyásos és eredeti logikájú elmélet született. A hagyományos magyarázatok azonban mind súlyos ellentmondásokkal terheltek. Ezeket korábban több tanulmányban igyekeztem feltárni. Az előadás célja, hogy felvázolja a zsidók és nem zsidók közti egyenlőtlenségek termelődésének egy olyan alternatív magyarázatát, amely nemcsak újszerű, de mentes a régi elméletek hibáitól is.

Az új elméletet a zsidó siker (és kudarc) elbíráláselvű magyarázatának neveztem el, és tömören fogalmazva azt feltételezi, hogy az egyenlőtlenségeket nem(csak) valamiféle két fél közötti kulturális eltérés, hanem a domináns csoportnak a domináltak felsőbbrendű képességeibe vetett rögeszmés hite (is) termelte. Másképpen fogalmazva, annak a lehetőségnek a messzemenő figyelembevételén alapul a teória, hogy a valóságos zsidó, e meglehetősen szürke, hozzánk hasonló alak életét eluralta a képzeletbeli zsidó vérbő figurája. Az elmélet empirikus ellenőrzésére ugyan már történtek erőfeszítések, de ezúttal csak a logikai alapjainak bemutatására törekszem.

Kovács Tamás

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendésettudományi Kar, Rendésetelméleti- és történeti tanszék,
egyetemi docens

Változó idők, változó kutatási módok

Az előadás fókuszában az a probléma áll, hogy hogyan és mennyiben változott meg az elmúlt 40 évben a holokauszt kutatás. Tisztelegve Randolph L. Braham munkássága előtt is, aki talán az első bibliográfiát állította össze a magyar holokausztról, érdemes azt is rögzíteni, hogy ez volt az első adatbázis a magyar holokauszt kutatásához – angol nyelven. Braham a későbbiekben is kiadta a magyar holokauszttal foglalkozó könyvek, cikkek annotált bibliográfiáját. Azonban a '90-es években sok minden megváltozott: egyrészt az informatika rohamos fejlődésével és az internet megjelenésével nem csak a kommunikáció lett gyorsabb, hanem megjelentek a különböző adatbázisok, amelyek immár a világ minden pontjáról elérhetővé váltak. Ehhez hozzájárult az is, hogy a levéltárak egyre több és több levéltári anyagot tettek szabadon kutathatóvá, nemkülönben az állami hivatalok is. Így a korábbinál is nagyobb mennyiségű anyagot kell(ett) átlátnia a kutatóknak. Itt érdemes megjegyezni, hogy a magyarországi holokauszt szempontjából a hazai és német levéltári anyag mellett a szomszédos országok, de az Vörös Hadsereg által zsákmányolt iratok is döntő jelentőséggel bírnak. Kérdés: ezek mennyire ismertek és feltártak. Sokat fejlődött a helytörténet írás is, ami azért különösen fontos, hiszen az 1944 tavaszi-nyári deportálások a vidéki Magyarországot érintették.

Virágkorát élte – és talán még éli is – a túlélőkkel való interjúkészítés is, amelynek módszertana sokat fejlődött. Tudjuk, hogy a játékfilmek épp úgy befolyásolhatták az emlékeket, mint a másoktól halottak, vagy éppenséggel a korábbi túlzott elfojtottság miatti érzelmi kitörések. Tény, hogy ebben a műfajban a 24. órában vagyunk, hiszen 77-78 évvel vagyunk az események után. Hasonlóan virágkorát élte a memoáriródalom is, amelyek gyakran különösebb lektorálás, vagy kísérő tanulmány nélkül jelentek meg.

Az előadás arra keresi a választ, hogy a nagy mennyiségű forrás „hol” van, valamint a meglévő oral history és memoár anyagok között hogyan lehet megtalálni adott esetben az „objektív igazságot”, egy olyan témában, amely egyszerre nagyon magyar, de legalább ennyire nemzetközi is.

KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Fazekas Csaba

*Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete,
egyetemi docens*

A szélsőjobboldal kereszténység-értelmezése az 1920-as években

Az 1919 utáni szélsőjobboldali radikalizmus valamennyi pártjára, tömegszervezetére igaz két dolog: 1. Öndefinícióként a kereszténységet használták és hangoztatták, valamint 2. a zsidókérdés „megoldását” állították tevékenységül és propagandájuk középpontjába. (Különösen az Ébredő Magyarok Egyesülete, de a MOVE, később a fajvédő párt stb.) Az előadás azt próbálja meg körüljárni, hogy mit is értettek „kereszténység” alatt az antiszemita szervezetek, mennyire voltak keresztények – vagy más oldalról: a magukat keresztényként definiálók mennyire voltak antiszemiták. A korszak leggyakrabban használt ideológiai címkéje a „keresztény-nemzeti” jelző volt, amelynek igazából nem alakult ki egységes, „kanonizált” összefoglalása, lényegi tartalmát a magyar nemzeti identitás és az (interkonfesszionális) kereszténység összekapcsolása, valamint a zsidóellenesség jelentette. Az előadásban azt próbáljuk összefoglalni, hogy milyen volt a kapcsolata a szélsőjobboldali radikalizmusnak a keresztény egyházakkal, azok alsó és felső szintjével, kik voltak a „politizáló” egyház képviselői, mennyiben fejezték ki támogatásukat, vagy éppen távolságtartásukat az antiszemitizmust képviselő szervezetek iránt. Néhány konkrét esettanulmány (egyház és radikálisok közötti konfliktushelyzet kialakulása) tanulságosan világíthatja meg, hogy hogyan is válhatott a zsidóellenesség közvéleménnyé a Horthy-korszak első időszakának Magyarországon, mekkora volt abban a kormányzat és a politikai pártok mozgástere, különösen a Bethlen István miniszterelnöksége előtti és alatti időszak összehasonlításában.

Fejes Katalin

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Doktori Iskola Interdiszciplináris
program, doktoranda*

Kiszorítás és fennmaradás – A zsidó tulajdonban lévő pesti divatszalonok társadalmi kapcsolatai a Horthy-korszakban

Kutatásomban a két világháború közötti időszak magyar történeti szociológiájának olyan szegmensét vizsgálom, amely a zsidó tulajdonban lévő divatszalonok történetére, a tulajdonosok társadalmi beágyazottságára vonatkozik. Feltételezésem szerint a pesti divatszalonokat nem érintette közvetlenül a politika, így a korszak politikai eseményei

kevésbé befolyásolták a működésüket. Ha ez így van, úgy vélem érdemes megvizsgálni, hogyan tudtak a történelmi radar alatt maradni a divatszalonok tulajdonosai, miért vonzotta az úri rétegeket a zsidó szalontulajdonosok által képviselt polgári értékrend. Célom, hogy megvizsgáljam, mennyire széles kapcsolati háló alakult ki a szalontulajdonosok és az elit nőtagjai között, milyen szoros volt a viszonyuk a korszak színésznőivel, és divatújságíróival, hogyan kapcsolódtak be a filmgyártásba, megteremtve a modern nő stílusát. Azonban felmerül annak a kérdése, miért érdekes egy közösség mikrotörténete? Egy partikuláris tevékenységből, milyen többlet megismerés származhat? A Horthy-korszak zsidó származású divatszalonulajdonosainak története valójában túlmutat önmagán, hiszen egy történelmi pillanatban, „ellenséges” környezetben a divatirányítóivá váltak. Közel tíz év alatt, 1930 és 1939 között a Horthy-korszak neobarokk jelzővel definiált társadalmát, a divat területén felzárkóztatták nyugati minták mellé, miközben a nemzeti-keresztény kurzus meghirdette a zsidótörvényeket, és egyre jobban radikalizálta a zsidó származásúak mozgását, egzisztenciáját, és életét. A kutatásomban vizsgált zsidó származású divatszalonulajdonosok az üzletüket a német megszállásig folyamatosan működtették, közvetlen életveszélybe a megszállást követően, a nyilas uralom alatt kerültek.

Ivánfi Miklós

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyarország Doktori Program, doktorandusz

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanító- és Óvóképző Kar, Társadalomtudományi Tanszék, tanársegéd

„Protezsálom, de nem szívesen!” Földrajztudomány és antiszemitizmus a két világháború közötti Magyarországon

A Horthy-korszak tudományos életében a geográfia az ún. nemzeti tudományok rangjára emelkedett, a hatalom ugyanis potenciális lehetőséget látott a tudományág egyes érveinek saját legitimációs bázisába történő beemelésére. A revíziós külpolitikai irány, valamint a külpropaganda egyaránt jól tudta hasznosítani az első világháború utáni magyar béke-előkészítés földrajzi érvrendszerét, amely természet- és gazdaságföldrajzi okokra hivatkozva próbálta meg bebizonyítani a történelmi Magyarország létjogosultságát. A korszak legismertebb magyar geográfusa – két ízben pedig az ország miniszterelnöke – Teleki Pál volt, akinek antiszemitizmusa a magyar történetírásban jól ismert. Kevésbé köztudott azonban, hogy több kollégája szintén erős antiszemita meggyőződéssel rendelkezett, leginkább Teleki barátja, Cholnoky Jenő, aki szélsőjobboldali radikális mozgalmakban is részt vett. A századelő felfokozott eszmei-politikai klímája a magyar tudományos életet is megérintette, a felerősödő antiliberalis gondolatokra a magyar geográfusok egy része is rezonált. Cholnoky Jenő a *Huszadik*

Szászad nevezetes 1917-es körkérdésére talán a legvulgárisabb antiszemita választ adta, 1919-től pedig a MOVE szélsőjobboldali szervezet valószínűsíthető tagja, a numerus clausus támogatója, aki mind az olasz fasizmussal, mind a német nemzetiszocializmussal szimpatizált. De a nemzetközileg magasan jegyzett id. Lóczy Lajos szintén hangot adott antiszemita meggyőződésének, 1919 szeptemberén, az Akadémián elmondott, antiszemita karakterű beszéde hatására mondott le Goldziher Ignác, az iszlámtudomány alapítója osztályelnöki tisztéről. A tervezett előadás arra szeretne fényt vetni, hogy Lóczy, Cholnoky és Teleki antiszemitizmusa milyen módon határozta meg a korabeli földrajztudományos diskurzust, illetve hogy annak milyen közéleti konzekvenciái voltak. Tágabb értelemben hatalom és tudomány viszonyrendszerét kívánom egy konkrét eszmetörténeti példán bemutatni, illetve a holokauszt eszmei előkészítésében betöltött szerepét vizsgálni eddig nem, vagy kevésbé kutatott források segítségével.

HÁBORÚ, ATROCITÁSOK

Fóris Ákos

Clio Intézet, kutató

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, egyetemi tanársegéd

A megszállt ukrán területek zsidó lakossága és a Honvédség a Szovjetunió elleni háború első hónapjaiban

A Magyar Királyi Honvédség Szovjetunió elleni háborújának első, az I. gyorshadtest és a Kárpát-csoport 1941. júniusi–novemberi tevékenységéhez köthető szakasza a galíciai deportálások lebonyolításában való közreműködés révén szorosán összekapcsolódik a holokauszttal. Kevésbé ismert viszont, hogy a magyar csapatok hogyan viszonyultak a helyi zsidósághoz Kelet-Galíciában majd augusztustól az ettől keletre fekvő ukrán területeken. Előadásomban ezt a témát tekintem át, elsősorban magyar és német levéltár források alapján.

Vizsgálatom során három kérdést veszek áttekintésre. Egyrészt, a magyar katonai igazgatás – elsősorban annak első, 1941 júliusától augusztus közepéig a határmenti területeken fennálló megszállása idején – milyen parancsokat adott ki a zsidósággal való bánásmódra vonatkozólag. Ennek kapcsán külön figyelmet szentelek annak, hogy mennyiben tekinthetők ezek a visszacsatolások során bevezetett katonai közigazgatások által hozott zsidóellenes intézkedések átvételének, illetve hogyan viszonyult ez az egyre radikalizálódó német zsidópolitikához.

Másrészt, az egyénileg elkövetett erőszakcselekményeket vizsgálom. Ennek részeként reflektálok a magyar megszállási zónában 1941. július elején elkövetett pogromokra és a rájuk adott magyar intézkedésekre. Emellett a magyar katonáknak a zsidó tulajdon elleni bűncselekményeit, valamint ezeknek a parancsnokságok részéről való kezelését tekintem át.

Harmadrészt, igyekszem rámutatni az 1941-es hadjáratban részt vevő magyar katonáknak milyen tudásszintje volt a német zsidóellenes politikáról és az 1941 őszi elkövetett tömeggyilkosságokról, illetve ezek milyen reakciókat váltottak ki a magyaroknál.

Pap Eliza

*Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Jelenkortörténeti és Összehasonlító
Történettudományi Doktori Program, doktoranda*

**Klima József és társai bűnügye Újpesten. Fókuszban az Árpád út 77. rettegett
nyilas pártszékháza**

Előadásom vizsgálatának középpontjában Klima József és társainak bűnügye áll, akiknek neve először 1940-ben bukkan fel, amikor nyilaskeresztes bünszervezetet alakítva erőszakos bűncselekményt követtek el a fővárosi és az újpesti zsidó közösség ellen. A hosszas szervezkedést megelőző terrorcselekmény nem az előre eltervezett forgatókönyv szerint zajlott. Klima József újpesti hungarista vezető és társai ellen robbanószerek jogtalan birtoklása és továbbadása miatt indult bűnvádi eljárás. A bíróság Klima Józsefet 14 évi börtönbüntetésre ítélte. Szabadulásának pontos körülményei nem ismertek, de az 1944. október 15-i hatalomátvételt követően ismét a nyilasok között folytatja tevékenységét, amikor a rettegetté vált újpesti Apolló mozi pincéjében több társával együtt berendezte a nyilas pártszékházat. Az épület pincehelyisége 1944 késő ősztől borzalmas kínzások és gyilkosságok színhelyévé vált, ahol zsidókat, zsidó levontákat és kommunista gyanús embereket vallattak és kínoztak.

Előadásomban a nyilas büntettek egy másik fő helyszínét, a Clarisseumot is bemutatom, ahol Klimával együtt egy másik fontos szereplő, Eperjessy-Wittich Zoltán nyilas levonteparancsnok is szerepet játszott. Az itt bujkáló zsidókat, egyházi személyeket erőszakkal vitték kínvallatásra az Árpád út 77. alatt berendezett börtönbe.

Az általam vizsgált korszakot korabeli források, visszaemlékezések, népirósági tanúvallomások és újságcikkek alapján mutatom be. A rendelkezésemre álló primer forrásokat a legújabb szakirodalmak felhasználásával egészítem ki.

Csapody Tamás

Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézet, habilitált egyetemi docens

A cservenkai exhumálások története

A nyugat-bácskai Cservenkát 1944. október elején érte el a szerbiai Borból elindított magyar munkaszolgálatosok menetoszlopa. A mintegy 3000 munkaszolgálatos közül mintegy 800 zsidó munkaszolgálatost gyilkoltak meg október 7-én éjszaka. A magyar munkaszolgálat történetének egyik legnagyobb tömeggyilkosságára az egymás mellett lévő cservenkai téglagyárakban került sor. A tömeggyilkosság napján és a vérengzést követő napon a téglagyárakból különböző útvonalon nyugat felé elindítottak mintegy 2000 zsidó munkaszolgálatost. A mai Magyarország határáig közülük kb. 400 főt gyilkoltak meg. A terület felszabadítása előtt a helyi magyar közigazgatás és magánszemélyek, a szovjet csapatok bevonulása után az új hatalom tett kísérletet arra,

hogyan az áldozatokat eltemesse. 1944. október 11-én összegyűjtött temetetlen halottakat a téglagyár egyik szakadékába dobták, mésszel leöntötték és a szakadék melletti domboldalról, felülről földet szórtak rá. Az ezt követő, 1944. december 19-i és az 1945. január és az 1945. október eleji exhumálások valójában eltemetések, kiásások, újra eltemetések és visszatemetések voltak a téglagyárak területén. Az egyetlen hivatalos téglagyári exhumálásra 1957. november 4–5-én került sor, amikor 465 fő földi maradványait vitték a zombori izraelita temetőbe. A téglagyári szakadékban lévők kihantolására sohasem került sor, mintegy 400 fő földi maradványai fölött üzemel ma is a téglagyár. Az utak mentén meggyilkoltak közül mintegy 200 fő maradhatott a gyilkosság helyén, míg kb. szintén 200 fő kerülhetett a zombori izraelita temetőben lévő közös sírba. A téglagyári és az utak mentén történő exhumálások, a többszöri próbálkozás ellenére, számos ok miatt nem voltak teljes körűek. A téglagyárakban és az utak mentén meggyilkoltak közel fele a mai napig elfelejtett, de felkutatható helyeken alusszák örök álmukat.

ZSIDÓ VAGYON

Győrfi Gergely

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, doktorandusz

Az izraelita tulajdonban álló üzemek és üzletek zár alá helyezése Kaposváron a német megszállást követően

Szakmai érdeklődésem középpontjában a Kaposváron élő zsidóság német megszállást követő jog- és tulajdonfosztása, valamint későbbi kártalanítása, kárpótlása és jóvátétele áll.

A konferencia alkalmával folyamatban lévő kutatásom egy szűk szegmensét ismertetem. Az előadás a helyi izraelita tulajdonban álló üzemek és üzletek a német megszállást követő zár alá helyezésének folyamatába és kiutalásának előkészítésbe kíván bepillantást engedni. Sor kerül a kiutalási procedúra folyamatának, illetve az illetékes hatóságok –, főként a Baross Szövetség helyi szervezetének tevékenységére fókuszálva – döntési mechanizmusának bemutatására. Kiemelt figyelmet szentelek a törvény írott betűje és annak végrehajtása között meghúzódó disszonancia ismertetésére, és így a kapcsolati tőke, valamint az informális kapcsolatok kiutalási eljárásra gyakorolt hatására. Kitérek továbbá a keresztény lakosság reakciójára. Elsősorban a zár alá helyezett izraelita ingatlanok megszerzésére irányuló törekvéseiket, illetve az elkobozott vagyon megszerzése mögött álló legfőbb mozgatórugókat, és az általuk –, a kiszemelt ingatlan megkaparintásának érdekében – felsorakoztatott érveket prezentálok. Az üzlet és az üzem elhelyezkedése alapjaiban határozza meg az adott vállalat forgalmát, az értékesítés lehetőségét, így pedig a vállalkozás profitját és annak értékét. A fentebb említettek miatt tartom fontosnak az izraelita tulajdonú vállalatok területi elhelyezkedésének ismertetését. Az előadás zárásaként mérleget vonok és a helyi zsidó vállalkozások lezárásának gazdasági következményeit ismertetem.

A mikrotörténeti kutatások komoly relevanciával bírnak: a helyi szinten végzett mélyfúrások nemcsak az adott település történetének feldolgozását segítik elő, hanem jól kiegészítik az országos képet, és ezáltal nagymértékben járulnak hozzá a belföldi események mélyrehatóbb megismeréséhez is.

Kosztjó Gyula

Clio Intézet, kutató

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs Szatmár Bereg Megyei Levéltár, levéltáros

**„Mutassa meg, hová tette a pénzét!” Zsidók készpénzének elkobzása
Kárpátalján 1944-ben**

Kárpátalját 1944. április 12-én hadműveleti területté nyilvánították. Az ún. Északkeleti Hadműveleti Terület elnevezésű térség kettős – polgári-katonai – közigazgatása 1944. április 16-án állt fel német felügyelet alatt, aznap, amikor a magyarországi zsidóság gettósítása éppen kezdetét vette Kárpátalján.

Előadásom tárgya a kárpátaljai zsidóktól a gettósítás alatt elkobzott ingó vagyonuk közül a készpénz és annak sorsa. Bemutatom, hogy a magyar közigazgatás a gettósítás melyik fázisaiban kobozta el ezeket a tulajdonosuktól, majd azt, hogy hogyan tárolta, hová és milyen módon szállította el. A források adta mértékben igyekszem árnyalni a működtetőket, a készpénz felügyeletével megbízott személyek tevékenységét.

Igazi tudományos újdonsága előadásomnak az, hogy egy becsléssel szolgálok – kárpátaljai és magyarországi levéltári források felhasználásával) – a hadműveleti területen a zsidóktól elszedett és összegyűjtött készpénz mennyiségét, értékét illetően. Ez a szám a korban hatalmas összegnek számított, de még így is (csak) egy minimum értéket jelez, hisz a források töredezetek, nagyrészüket elpusztult, ami miatt szinte már biztos, hogy lehetetlen megállapítani az elkobzott készpénz valós mennyiségét.

Szőke Richárd

Bihari Múzeum, Berettyóújfalu, történész-segédmuzeológus

**A vidéki zsidóság és a sport kapcsolata: a Berettyóújfalui Sport Egylet két
világháború közötti története**

Az 1911-ben alapított Berettyóújfalui Sport Egylet (BUSE) egy kiváló példa arra, hogy a társadalmi szervezetek alakulásai milyen szerepet játszottak a zsidóság asszimilációs folyamataiban a történeti Magyarországon. A monarchia utolsó évtizedeire jellemző, általánosnak tekinthető jelenséget a keresztény kurzusnak nevezett berendezkedés által felfokozott antiszemitizmus váltotta fel a Horthy-korszakban.

Előadásomban arra keresem a választ, hogy mind a sportklub megalakításában, mind annak további sorsában milyen szerepet játszott a bihari település zsidósága, hogyan vettek részt a szervezet életében. A kormányzó nevével fémjelzett időszak alatt is találunk a vezetőség és a sportolók között is zsidó polgárokat, amikor a közvélemény a zsidóság bűnének találta többek között a „Nagy Háborút”, a kommunizmust, a

királypuccsokat, így a kutatásban külön szeretnék foglalkozni, hogy történt-e valamilyen visszaélés az izraelita vallású tagok soraiban, megváltozott-e létszámuk az egyletben. Továbbá az emberi sorsok feltárása is részét képezi a prezentációnak, külön kiemelve, hogy akadt-e olyan játékos, aki magasabb szinten is tudta folytatni a pályafutását, illetve, hogy hogyan érintette a BUSE gárdáját a zsidótörvények bevezetése. A tágabb kontextusban történő vizsgálat érdekében elengedhetetlen a helyi politika, társadalom és sport kölcsönhatásainak górcső alá vétele, így előadásom Bihar vármegye akkori megyeszékhelyének, Berettyóújfalu két világháború közötti társadalomtörténetéhez is adalékokat kíván nyújtani.

SAJTÓ ÉS EGYHÁZ

Jakab Attila

Holokauszt Emlékközpont, kutató

A Horthy-korszak sajtókutatásának szerepe a társadalomtörténetben

A Horthy-korszak közbeszédének és közvéleményének alakításában fontos szerepet játszott a korabeli egyházi és politikai (lokális, regionális és országos sajtó). Ez már a numerus clausus és a trianoni békeszerződés idején jól tetten érhető. A sajtóban erőteljesen megjelenik a zsidóellenes hangulatkeltés, amely egyrészt a békeszerződésről, másrészt Horthy hatalomszerzéséről igyekszik elterelni a közvélemény figyelmét. Majd 1937-ig egyfajta „nyugalmi” időszak veszi kezdetét, mivel a nyílt zsidózás a felekezeti izgatás kategóriába sorolódik, és büntethetővé válik. 1937. áprilisban Darányi Kálmán Szegeden kijelenti, hogy Magyarországon van zsidókérdés, és onnantól a sajtóban átszakad a gát. A társadalmi közvéleményt éveken át mérgezi a sajtóban folyamatosan megjelenő és a zsidókérdéssel, minden egyes zsidóellenes törvénnyel részletesen foglalkozó cikkek sorozata. Ez alól az egyházi sajtó sem jelent kivételt, ahogy azt például eléggé jól bizonyítja a katolikus Központi Sajtóvállalat Rt. égisze alatt megjelenő Nemzeti Ujság reggeli napilap és Uj Nemzedék. Ritka kivételnek mondható a Korunk Szava katolikus társadalmi és kritikai folyóirat, amelyet 1938 végén be is tiltottak. Amikor 1944-ben elindult a zsidóellenes rendeletek özöne, a korabeli sajtó napi szinten tájékoztatta a magyar közvéleményt azokról, írt a gettósításokról, és a deportálásokról. A zsidók elkülönítése, elkerítése, külön lakóhely kijelölése, kitelepítése szinte napi szinten szerepelt. Maga a „zsidótlanítás” fogalom is megjelent (Felvidéki Ujság 1944. április 27). Az újságolvasó lakosság, és gyakorlatilag a teljes magyar társadalom – a személyes tapasztalatain túlmenően –, pontosan nyomon követhette mindazt, amit a magyar államhatalom a fajilag zsidónak minősített állampolgáraival (izraelitákkal és keresztényekkel) elművelt.

Róbert Péter

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, nyugalmazott egyetemi docens

Holokauszt és magyar sajtó

A XX. században a sajtó nem csak követte az eseményeket, hanem szerepe volt azok alakításában. Vonatkozik ez az olyan tragédiákra, mint a holokauszt is. Tanulmányomban a hazai újságok második világháború alatti tevékenységét szeretném vizsgálni. Sorra veszem az egyes mozzanatok visszhangját a zsidótörvényektől kezdve a deportálásig. Helyet kapnak a hivatalos sajtó, egyéb lapok, hangsúlyosan a visszacsatolt

területek sajtója és természetesen az érintettek orgánumai, azaz az egyre szűkebb számban megjelenő zsidó lapok is.

Legnagyobb jelentőségű volt az *Egyenlőség* című, 1882 óta folyamatosan megjelenő heti organum, amely a neológ és a status quo hitközösségek támogatását élvezte. Szelleme magyar hazafias, sőt asszimiláns volt, színvonala megütötte a magyar országos lapok szintjét. Más zsidó újságok után 1940-ben megjelent egy új zsidó lap, a *Képes Családi Lapok*. Címoldalán egy idézetet olvashatunk, az 1867. évi XVII. törvénycikknek az egyenjogúsításról szóló szövegét. Nem marad el a kötelező „Zsidó lap” megjelölés sem. Címével ellentétben nem illusztrált, de a címlap kék-fehér. Ezzel ellentétben az alcím: „Zsidó magyarok társadalmi és szépirodalmi hetilapja”. Az *Egyenlőség* szerepét 1939 januárjától a *Magyar Zsidók Lapja* veszi át. Hivatalos sajtóhangok a zsidókról, megjelenik az antiszemita humor is. Nagyobb teret kap a tragikus 1944-es esztendő. Főleg a vidéki lapok számolnak be a deportálásokról. 1944. május 20-án – amikor javában folyt a vidéki zsidók deportálása – jelenik meg a *Harc* című folyóirat első száma. A frissen létrehozott Magyar Zsidókutató Intézet orgánuma kevesli az eddigi jogfosztást. Az egyetlen megmaradt zsidó újság, a *Magyar Zsidók Lapja* és a külföldi magyar nyelvű sajtó vizsgálata után rövid kitekintés a tragédia utólagos feldolgozására.

Bacsó Benjámín

Baptista Teológiai Akadémia, tanársegéd

Kisegyházak és a holokauszt

A Magyarországi Szabadegyházak Szövetségébe tömörült felekezetek a II. világháború során tanúsított magatartása kevésbé ismert. Előadásomban arra keresem a választ, hogy ezen szabadegyházak, amelyek jelentős nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeztek, milyen szerepet tölthettek be a társadalom életében, s milyen felelősséget lehet az ő esetükben megállapítani a vészidőszak alatt? Az egyházi intézmények és vezetők szerepeit a holokauszt elemzése során meghatározó szakmai publikációk vizsgálták már korábban, azonban ezen egyházakban kisebb létszámú felekezeteket, csak marginálisan érintették a hazai kutatások. Ezen hiányosság pótlásához kívánok hozzájárulni. Előadásomban szeretném bemutatni a baptisták, adventisták és methodisták törekvéseit. Hogyan használták nemzetközi kapcsolataikat? Hogyan viszonyultak a zsidótörvényekhez?

A téma forrásai egyszerre bőségesek és mégis szűkös. Ha azonban a zsidókérdés korabeli kontextusait, különösen a keresztény egyházak és a zsidóság kérdését vizsgáljuk, azt kell konstatálnunk, hogy a téma szinte teljességgel feldolgozatlan. Az „oral history” módszertanát is bevonva kívánom bemutatni kutatásaim eredményeit.

A HOLOKAUSZT EMLÉKEZETE

Mezei Hanna

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, doktoranda

A zsinagógák szerepe a holokauszt emlékezetben – a rákoshegyi zsinagóga példája

Kutatásom témája a magyarországi zsinagógaépületek holokauszt utáni helyzete és a zsinagógák emlékezeti szerepe, különös tekintettel a társadalmi, politikai és kulturális változások hatására a zsinagógák kezelésében, továbbá a helyi emlékezetben és helyi kulturális örökségként betöltött szerepében. Kutatásom célja a zsidó közösségekre és a holokausztra való emlékezés lokális megismerése a zsinagógák és a hozzájuk kapcsolódó lokális emlékezetközösségeken keresztül. Célom egy a hiánytól a jelenlétig tartó emlékezeti skála feltérképezése konkrét zsinagóga-esettanulmányok által. Kutatásom fő fogalmi és elméleti kereteit Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Aleida Assmann, Jan Assmann és Peter Burke munkássága adja; kiindulási alapfogalmaim az emlékezet és a hely, valamint az emlékezetközösség.

Előadásomban a kutatásom általános bemutatása után egy konkrét eseten keresztül mutatom be a zsinagógaépületek holokauszt emlékezetben betöltött szerepének lehetőségeit. Az egykori rákoshegyi zsinagóga történetének példáján keresztül fogom bemutatni a holokauszt emlékezet kutatásának egy ritkábban fókuszba kerülő aspektusát, a holokauszt emlékezetének hiányát. Rákoshegyen csupán egy szűk, egyre fogyatkozó közösség, a holokauszt túlélők ápolják a holokauszt emlékezetét, azonban ez nem kap szélesebb nyilvánosságot, a helyi köztudatba egyáltalán nem kerül be, a helyi közösségi élet szintjén nincs emlékezete a holokausztnak, a zsinagóga épület eredeti funkciójára pedig már csak igen kevesen emlékeznek. A rákoshegyi hitközség nem sokkal a holokauszt után megszűnt, ezután már nem használták hitéleti célokra az épületet. Egy ideig elhagyatott volt, majd az MTA-könyvraktára, végül pedig a helyi baptista gyülekezet imaháza lett. Kutatásomban interjúk és írott források elemzésén keresztül vizsgálom, hogy az épület és annak új funkciói hogyan hatottak a helyi holokauszt emlékezetre, és milyen emlékezeti funkciója van az egykori zsinagógaépületnek.

Venyercsán Dávid

Pécsi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola, doktorandusz

**A szükséges hiány – A zsidóság elfelejtésének traumatikus motívuma Fejes
Endre Rozsdatemető című regényében**

Fejes Endre 1963-ban megjelent *Rozsdatemető*-je habár manapság nem tekinthető a hazai irodalmi kánon központi darabjának, megjelenésekor a korszak egyik legsikeresebb, legolvasottabb és bizonyos tekintetben legvitatottabb szövege volt. A regény egy munkáscsalád ötven éves történetét követi végig, beleértve a vészkorszak eseményeit is, a leszűkített fókusz azonban még így is „beengedi” a zsidóságot ért atrocitások ábrázolását és tematizálását, mely során az egyik szereplő tragikus halála a traumatikus élmények ciklikusságát modellálva az egész szöveget áthatja.

Előadásom során csatlakozni szeretnék azokhoz a közelmúltban megindult hazai kutatásokhoz, melyek cáfolni igyekeznek azt a téves vélekedést, miszerint a Rákosi- és Kádár-rendszer idején a hazai holokauszt eseményei tabusítva lettek volna, vagy egyenesen elhallgatva. A David Cesarani által a „hallgatás mítoszának” nevezett jelenség a hazai irodalomtörténetben is gyakran előfordul.

Előadásomban a mellett kívánok érvelni, hogy habár Fejes regényének nem központi témája a vészkorszak, még így is egyfajta ábrázolási kényszer jelenik meg a szövegben, ugyanis többször előkerül a zsidó identitás és a zsidóüldözések eseményei. Az egyik szereplő halála és az azt követő büntudat kérdése szinte az egész regényen végigvonuló motívummá válik, melynek gyakran dramaturgiai jelentősége is lesz a cselekmény egészét nézve. Véleményem szerint a szöveg közelebbi olvasata rávilágít a szöveg holokausztot érintő aspektusaira, és fontos érvet szolgáltat a hallgatás mítosza ellen.

Elemzésem többek között arra is rá kíván világítani, hogy a korszak legnépszerűbb művében is fontos eseményként jelennek meg a zsidóüldözések tragikus eseményei.

Izsák-Somogyi Katalin

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, doktoranda

A magyar holokauszt az emlékezettörvények tükrében

A kétezres évek eleje óta interdiszciplináris kutatások sora folyik a hazánkban – többek között – emlékezettörvény kifejezéssel teret foglaló „memory law” területén. Az alapvető kérdés az, hogy a jog a maga kötelező jellegével és kikényszeríthetőségével befolyásolhatja-e a történeti emlékezetet? Beleszólhat-e a jogalkotó történeti narratívák kialakulásába? Milyen kapcsolat áll fenn a magyar holokauszt emlékezete és a véleménynyilvánítás szabadsága között?

Az előadás azt vizsgálja, hogy a II. világháborút követően milyen emlékezettörvények születtek a magyar Holokauszt emlékezete kapcsán. Elemzi az egyes jogágak közötti

differenciákat, ennek kapcsán a büntetőjog ultima ratio jellege, valamint az Emberi Jogok Európai Bírósága elé került esetjog kapcsán mutatja be a történelmi trauma értelmezési sajátosságait. De fókuszál az oktatási jog vagy éppen a cégeljárás emlékezettörvényeire is.

Mindemellett pedig kiemelten vizsgálja a nemzetközi emlékezet hatását a magyar emlékezettörvényekre. A versengő áldozatnarratívák közötti útkeresésben az utóbbi három évtizedben látványosan változott a magyar emlékezettörvények struktúrája is; az előadás ezen struktúraváltás holokauszt-fókuszú emlékezettörvényeit is elemzi.

A magyar történelem XX. százada nem csupán a magyar holokauszt történelmi traumáját volt kénytelen megélni; a politikai berendezkedés sajátosságai kapcsán azonban a rendszerváltás cezúraként működött mind a holokauszt, mind más történelmi traumák emlékezete kapcsán. Az előadás ezek összehasonlítását is elvégzi.